

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วงสามทศวรรษของการพัฒนาประเทศไทยที่ผ่านมา ประเทศไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการและระบบการสื่อสาร การเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วนี้ทำให้บุคคลและสังคมปรับตัวตามไม่ทัน จึงก่อให้เกิดความไม่สมดุลของการพัฒนาในหลายลักษณะ ทั้งความสมดุลระหว่างการพัฒนาทางวัตถุกับการพัฒนาทางจิตใจ ระหว่างการรู้จักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่างการให้ความสำคัญแก่วิทยาการสมัยใหม่และวัฒนธรรมภายนอกชุมชนกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นและระหว่างการพึ่งพาอาศัยกันกับการพึ่งตนเองทั้งในระดับบุคคลและชุมชนท้องถิ่น ภูมิภาคและระดับประเทศ สาเหตุที่ทราบดีที่เกิดความไม่สมดุลดังกล่าวประการหนึ่งได้แก่การที่ประเทศไทยได้ใช้ทฤษฎีและแนวทางการพัฒนาที่เน้นการสร้างทันสมัย (Modernization) และความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth) โดยมีความคาดหวังว่าเมื่อเศรษฐกิจเติบโตแล้วก็จะแผ่แผ่ความมั่งคั่งไปสู่ประชาชนผู้ยากไร้ในชนบทต่อไป

แนวคิดดังกล่าวนี้ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าไม่เป็นความจริงกับสภาพการณ์ในประเทศไทยกำลังพัฒนาเช่นประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากข้อมูลในพ.ศ. 2534-2539 พบว่าความเหลื่อมล้ำของรายได้เกิดขึ้นเป็นอย่างมาก โดยกลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้สูงที่สุด 20 เปอร์เซ็นต์แรกมีสัดส่วนของรายได้ต่อรายได้ของคนทั้งประเทศเพิ่มจากร้อยละ 49.3 ในปี 2518/2519 เป็นร้อยละ 54.9 ในปี 2530/2531 ในขณะที่กลุ่มคนยากจนที่สุดของประเทศ 20 เปอร์เซ็นต์หลังมีสัดส่วนของรายได้ลดลงจากร้อยละ 6.1 เหลือเพียงร้อยละ 4.5 ในช่วงเวลาเดียวกันจากการประเมินผลการพัฒนาจนถึงก่อนแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 7 ในอนาคตช่องว่างระหว่างรายได้นี้ก็ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาการอพยพแรงงานจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมสลายของสถาบันครอบครัว

ในชนบท ความไร้เสถียรภาพทางเศรษฐกิจและการพึ่งพาตนเอง จากปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ทำให้เกิดกระแสการพึ่งตนเองในภูมิภาคต่าง ๆ โดยมีผู้นำชาวบ้านจำนวนมากไม่ยอมตัดลดค่าเงินชีวิตทางเศรษฐกิจในแนวทางที่ลดความสัมพันธ์กับชุมชนทุนนิยมโลกและพบว่าชีวิตมีคุณค่าเพิ่มขึ้น (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2536) กระแสการพึ่งตนเองดำเนินควบคู่ไปกับกระแสการค้นหามิถุนาท้องถิ่นและกระแสการพัฒนาโดยคำนึงถึงวัฒนธรรมชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาเอกชนมีส่วนร่วมผลักดันให้กระแสการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองเป็นไปได้และกลายเป็นกระแสหลักในส่วนของประเทศชนานอนาคต ในส่วนราชการก็มีแนวทางในการพัฒนาประเทศเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาในแผนที่ผ่านมา โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 มุ่งเน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ได้กำหนดคำที่ "คน" เป็นเป้าหมายสำคัญ เพื่อให้คนเป็นผู้กำหนดหรือสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาได้จะต้องพัฒนาคนให้มีศักยภาพและขีดความสามารถสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2535) นอกจากนี้การศึกษาซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาและฟื้นฟูศักยภาพของคนในชนบท ให้สามารถพึ่งตนเองและพัฒนาตนเอง ชุมชนและสังคมได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา เงื่อนไขและข้อจำกัด ตลอดจนสามารถผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ที่เป็นสากลที่ได้รับถ่ายทอดมาจากภายนอกชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535) และประเด็นดังกล่าวนี้ได้รับความสนใจ สืบทอดไปถึงแนวนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ต่อไป

ในส่วนนี้จะเห็นได้ว่าแนวคิดในการพัฒนาประเทศของภาคราชการมีความสอดคล้องตรงกันกับแนวคิดในการพัฒนาส่วนของประชาชน กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับแนวคิดการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง ฟื้นฟูศักยภาพของคนในชนบทให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ การพัฒนาที่มุ่งเน้นการผสมผสานภูมิปัญญาไทยและวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ให้เกิดผลในการสร้างความสมดุลให้กับการพัฒนาประเทศ

การนำแนวคิดการพัฒนาที่มีจุดเน้นเพื่อการฟื้นฟูศักยภาพของคนชนบทและการพึ่งตนเองของคนในชนบท ชุมชนชนบทเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาประเทศตามแนวแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมา และเพื่อสร้างความสมดุลของการพัฒนาระหว่างภาคอุตสาหกรรมและบริการกับภาคเกษตรกรรม รัฐบาลได้มีการดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรม

โดยได้มีการระดมนักคิด นักวิจัย นักวิชาการจากสาขาต่าง ๆ เพื่อแสวงหาปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนชนบทพึ่งตนเองได้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติได้มอบหมายให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยเป็นผู้รับผิดชอบโครงการวิจัย เรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหาคำตอบว่ามีปัจจัยอะไรบ้างเป็นตัวกำหนดการพึ่งตนเองได้ของชุมชนชนบท โครงการนี้เป็นโครงการระยะยาวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 และสิ้นสุดใน ปี พ.ศ. 2536 โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงแรก เป็นการวิจัยเอกสารและสำรวจหมู่บ้านเพื่อหารูปแบบ (Model) การพึ่งตนเองในชนบทที่เหมาะสมและเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ ช่วงที่สอง เป็นการนำเอารูปแบบไปตรวจสอบและลองปฏิบัติในพื้นที่ชนบท 5 หมู่บ้านทั่วประเทศ พร้อมกับการปรับปรุงพัฒนารูปแบบร่วมกันระหว่างชาวบ้าน นักวิชาการและนักพัฒนา ช่วงที่สาม เป็นการติดตาม ประมวลผล วิเคราะห์ผลการศึกษาแล้วทำรายงานฉบับสมบูรณ์ จากผลของการวิจัยพบว่า การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้จะต้องประกอบด้วย การพึ่งตนเอง 5 ประการ คือ การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี (T) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ (E) การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติ (R) การพึ่งตนเองทางจิตใจ (M) และการพึ่งตนเองทางสังคมวัฒนธรรม (S) โดยภาวะการพึ่งตนเองในแต่ละด้านสรุปได้ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2536)

จากการวิเคราะห์ตัวแปรในการประเมินเพื่อวัดระดับการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท จากงานวิจัย เรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2536) พบว่าปัจจัยที่ประเมินมี 3 ด้านคือ ปัจจัยด้านภาวะการพึ่งตนเอง (200 คะแนน) ประกอบด้วยภาวะการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และ สังคม และวัฒนธรรม ปัจจัยด้านขีดความสามารถในการพึ่งตนเอง (200 คะแนน) ประกอบด้วยขีดความสามารถของผู้นำ องค์กร วิธีการจัดการ การปฏิบัติการและการมีสิ่งอำนวยความสะดวก ปัจจัยด้านการสนับสนุนจากภายนอก (200 คะแนน) ประกอบด้วย การให้ความรู้ การให้ทักษะ การให้วิธีการจัดการ และ การให้สิ่งของ โดยตัวแปรในแต่ละด้านจะทำหน้าที่ของตนเองและส่งเสริมสนับสนุนตัวแปรในด้านอื่น ๆ ไปพร้อมกัน และเมื่อวิเคราะห์ตัวแปรของปัจจัยภาวะการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ พบว่า อาชีพ เป็นตัวแปรสำคัญตัวแปรหนึ่ง ในขณะที่ การศึกษา เป็นตัวแปรสำคัญในปัจจัยภาวะการพึ่งตนเองด้านสังคมและวัฒนธรรม สำหรับปัจจัยด้านการสนับสนุน

จากภายนอกนั้น ประกอบด้วย การให้ความรู้ การให้ทักษะ การให้วิธีการจัดการ ซึ่งเป็นตัวแปรด้านการศึกษากทั้งสิ้น ผลจากการวิเคราะห์ตัวแปรข้างต้นจะสรุปได้ว่า การศึกษา และ อาชีพ เป็นตัวแปรร่วมที่ทำให้ชุมชนชนบทสามารถพึ่งตนเองได้จากผลการศึกษาที่เท่าที่ผู้วิจัยสนใจศึกษาต่อไปว่า ภายในชุมชนชนบทพึ่งตนเองตามงานวิจัย เรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจงานชุมชนที่มีการสืบทอดวัฒนธรรมงานการประกอบอาชีพในชุมชนเหล่านั้นทำกันอย่างไร คุณลักษณะพื้นฐานการประกอบอาชีพมีอะไรบ้าง การแก้ปัญหาด้านอาชีพที่เกิดขึ้นในชุมชนทำกันอย่างไร การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพตามแนวระบบโรงเรียนและการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้วิถีชีวิตของคนในชุมชนชนบทมีส่วนในการสร้างและพัฒนาทักษะการประกอบอาชีพ คุณลักษณะพื้นฐานของอาชีพ คุณลักษณะเฉพาะของอาชีพในชุมชนเป็นอย่างไร ต่างกันหรือไม่ ในประเด็นนี้ ด้วยเหตุนี้ บุคคลที่เข้ามา มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานทางการศึกษาของชุมชนมีใครบ้าง บทบาทและการดำเนินการของบุคคลเหล่านั้นเป็นอย่างไร และการที่ทั้ง 5 ชุมชนซึ่งอยู่ต่างภูมิภาคกันนั้นบางแห่งมีระดับการพึ่งตนเองต่างกัน บางแห่งมีระดับการพึ่งตนเองระดับเดียวกัน มีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้ระดับการพึ่งตนเองต่างหรือเหมือนกันและลักษณะการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในแต่ละชุมชนมีลักษณะที่แตกต่างและเหมือนกันอย่างไร

โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาชุมชนชนบทที่มีระดับการพึ่งตนเองระดับดีมาก 3 ชุมชนก่อนเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องและยกกร่างรูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพของทั้ง 3 ชุมชนก่อนที่จะวิเคราะห์หาปัจจัยและรูปแบบการศึกษาที่มีลักษณะร่วมกันของทั้ง 3 ชุมชน สังเคราะห์เป็นรูปแบบที่ 4 เพื่อนำไปตรวจสอบกับชุมชนชนบทระดับการพึ่งตนเองดีที่เหลืออีก 2 ชุมชนนำมาพัฒนาเป็นรูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่สามารถใช้ได้กับชุมชนชนบททั่วไป ผลการวิจัยนี้จะได้รูปแบบการศึกษาเพื่ออาชีพรูปแบบใหม่ที่มุ่งเน้นให้เกิดการพึ่งตนเองทางอาชีพซึ่งจะเป็นแนวทางใหม่ในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่แตกต่างจากที่เคยจัดมาแล้วในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพใหม่นี้จะเป็นการเตรียมคนในชนบทให้เหมาะสมกับการพัฒนาประเทศตามแนวคิดการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง โดยใช้การศึกษาเป็นกลยุทธ์สำคัญในการพัฒนา "คน" ในชนบทให้เป็นผู้ที่มีศักยภาพและมีความสามารถในการพึ่งตนเอง พัฒนาตนเองและชุมชน ซึ่งเป็น

เป้าหมายสำคัญในการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8
(พ.ศ. 2540-2544)

การจัดการศึกษา เพื่ออาชีพที่ผ่านมาประสบกับปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงานทุก
หน่วยงานที่จัดการศึกษา เป็นการจัดการศึกษาที่ไม่ประสบความสำเร็จตามเจตนารมณ์ของ
หลักสูตร สถานศึกษาจัดเนื้อหาการเรียนการสอนที่ห่างไกลจากตัวผู้เรียนมากกว่าสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว
และยังเป็นการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นด้านวิชาสามัญ เพื่อการศึกษาต่อในระดับสูงมากกว่าการฝึก
ทักษะ เพื่อการประกอบอาชีพหรือการเป็นผู้ประกอบการรายย่อยในท้องถิ่น เนื้อหาการเรียน
การสอนในรายวิชา เน้นย้ำให้เกิดความแตกต่างแบ่งแยกระหว่างตัวผู้เรียน ครอบครัวและชุมชน
ทำให้การศึกษาถูกมองว่าไม่สามารถสร้างผู้เรียนที่มีความรู้ ทักษะและความสามารถในการ
ประกอบอาชีพอยู่ในท้องถิ่นได้ ไม่สามารถทำให้ผู้เรียนรักท้องถิ่นเป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างผู้เรียน
เพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานของภาคอุตสาหกรรม ทำให้คนในสังคมชนบทต้องพึ่งพาคน
ในสังคมเมืองมากกว่าการสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองของคนในชนบท (โสว พรหมณี,
2530: เสน่ห์ จามริก, 2537) ในปัจจุบันมีเด็กที่มีอายุ 12-14 ปี จำนวนประมาณ 500,000 คน
ต่อปี ที่มีอายุอยู่ในระหว่างเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นแต่มีที่อยู่ระบบโรงเรียนและมีพื้นฐาน
ความรู้ทางด้านสามัญศึกษาและอาชีพค่อนข้างต่ำ จึงไม่สามารถพึ่งตนเองและไม่ประสบผลสำเร็จ
ในการประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ตนอาศัยอยู่ได้อย่างปกติสุข ซึ่งเป็นผลทำให้กลายเป็นกำลังคน
ที่ไม่มีประสิทธิภาพต่อการพัฒนาตนเองและสังคมในอนาคต (กระทรวงศึกษาธิการ, 2535)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2536) ได้ศึกษาวิจัยและพัฒนาการเรียน
การสอนวิชาอาชีพในโรงเรียนมัธยมศึกษา เพื่อหาแนวทางการจัดการเรียนการสอนวิชาอาชีพ
ซึ่งจะเป็นการช่วยแก้ปัญหาการศึกษา เพื่ออาชีพและทำให้การจัดการเรียนการสอนเป็นไปตาม
เจตนารมณ์ของหลักสูตรได้ เสนอแนะให้การเรียนการสอนวิชาอาชีพในโรงเรียนมัธยมศึกษาจัดขึ้น
โดยคำนึงถึงแบบแผนการผลิตของชุมชน ผลการศึกษาที่ตรงกันกับรายงานผลการศึกษาโครงการ
พัฒนามาตรฐานคุณภาพการเรียนอาชีพของนักเรียนในระดับการศึกษาพื้นฐานของโครงการพิเศษ
(สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2537) ซึ่งได้รับการสนับสนุนขององค์การ
ยูนิเซฟที่พบว่า การเลือกอาชีพที่จะดำเนินการจัดการศึกษาควรให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ทรัพยากร
ความเป็นจริงและภูมิปัญญาท้องถิ่นรวมทั้งความเป็นไปได้ในด้านการตลาดหรือการใช้ประโยชน์

จากผลผลิตในรูปแบบต่าง ๆ การศึกษาและวิจัยดังกล่าวข้างต้นเป็นการแสวงหาแนวทางการพัฒนาการศึกษาเพื่ออาชีพที่เพิ่มศักยภาพการผลิตและพัฒนากำลังคนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน ส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมเพื่อสร้างทักษะการบริหารและการจัดการ ปลุกฝังนิสัยรักที่จะเป็นผู้ประกอบการ ตลอดจนให้มีการฝึกปฏิบัติเพื่อสามารถออกไปประกอบอาชีพได้

การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพเป็นแนวทางหนึ่งของระบบการศึกษาที่จะช่วยพัฒนาคนในชนบทที่สามารถประกอบอาชีพ สร้างงานอาชีพ มองเห็นสู่ทางการทำงานเพื่อเลี้ยงชีพได้ อย่างหลากหลาย เลิกดูถูกงานที่ไร้แรงกาย เลิกการตั้งเป้าหมายในการเรียนสูงเพื่อเข้ารับราชการ หรือเป็นลูกจ้างเอกชนซึ่งถ้ามีงานก็ต้องเป็นคนว่างงาน เมื่อผู้จบการศึกษาแต่ละระดับในชุมชนชนบทแล้วก็สามารถประกอบอาชีพอยู่ในชนบท ก่อให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจกับชุมชนนั้น ซึ่งตรงกับหลักการและวิธีการดำเนินงานการพัฒนาชุมชนที่มุ่งเน้นการให้ความสำคัญกับคนในชุมชน ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและมีแนวคิดต้องการให้ประชาชนช่วยเหลือตนเอง ปกครองตนเองและพึ่งตนเอง (Peter Oakley and David Marsdon, 1984) (อุทัย ดุลยเกษม, 2530: วิวัฒน์ชัย อัครถาวร, 2530: วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532) การพัฒนาชุมชนชนบทที่พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจจึงมีความผูกพันและเกี่ยวเนื่องกับการศึกษาเพื่ออาชีพและการประกอบอาชีพของคนในชุมชนชนบทนั้นอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้ หมู่บ้านงานวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติทั้ง 5 หมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่พึ่งตนเองได้ (สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, 2536) สามารถยืนหยัดและพึ่งตนเองได้ในท่ามกลางกระแสการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตก เช่นในปัจจุบันนี้ เป็นชุมชนที่มีองค์กรชาวบ้านดำเนินการบริหารการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยพึ่งพาความช่วยเหลือจากองค์กรของรัฐน้อยกว่าพึ่งพาตนเอง เป็นชุมชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคง ประชาชนมีลักษณะของการออมสูง ซึ่งการพัฒนาประเทศจะถือว่าประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวย่อมขึ้นอยู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจในชนบทเป็นสำคัญ ดัชนีการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ มีวัดอยู่ที่อัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจส่วนรวมหรือขึ้นอยู่กับความเจริญเติบโตในสาขาเศรษฐกิจบางสาขา หากอยู่ที่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในชนบท ซึ่งไม่เพียงแต่จะหมายถึงรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของชาวชนบทเท่านั้น หากยังหมายถึงความถึงความสามารถในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของพื้นที่ชนบทอีกด้วย (วิจิตรวงศ์ ณ ป้อมเพชร อ่างอิงวัน เอนก

นาคะบุตร, 2531) การศึกษาซึ่งเป็นกระบวนการในการพัฒนาที่มีความสำคัญในฐานะเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศที่เจริญก้าวหน้าไปทางทิศทางการพัฒนาและสอดคล้องกับสภาพ ข้อจำกัด และความต้องการของประเทศ น่าจะมีบทบาทสำคัญในการช่วยพัฒนาและฟื้นฟูศักยภาพของชนบทที่ชนบทที่สามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งจะก่อให้เกิดความสมดุลของการพัฒนาในชุมชน การพึ่งตนเองได้ของชุมชนชนบทระดับดีมากทั้ง 3 แห่งนี้จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยสนใจที่จะเข้าไปศึกษาชุมชน โดยจะนำเอาข้อมูลของทั้ง 3 ชุมชนที่อยู่ต่างภูมิภาคมาวิเคราะห์ถึงลักษณะของปัจจัยร่วมที่มีลักษณะเหมือนกันและหรือแตกต่างกัน รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพเพื่อการพึ่งตนเองระดับบุคคล และการพึ่งตนเองระดับชุมชน นำมาสังเคราะห์และสร้างรูปแบบในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเองซึ่งเป็นรูปแบบกลางจากทั้ง 3 ชุมชน ก่อนที่จะนำไปตรวจสอบเพื่อเป็นการยืนยันความน่าเชื่อถือของรูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพเพื่อพัฒนาชุมชนชนบทที่พึ่งตนเองได้ ซึ่งจะ เป็นแนวทางหนึ่งที่เป็นรูปธรรมของความพยายามในการเพิ่มศักยภาพของการศึกษาเพื่ออาชีพในชนบทเพื่อการพัฒนาประเทศที่บังเกิดความสมดุลลดความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาสังคมภาคเกษตรกรรมและสังคมภาคอุตสาหกรรมตามความมุ่งหมาย หลักการของแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ต่อมา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง

ขอบเขตของการวิจัย

1. พื้นที่ศึกษา งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาชุมชนชนบทพึ่งตนเองในรายงานการวิจัย เรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท(สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2536) 5 ชุมชน

คือ ชุมชนพึ่งตนเองระดับดีมาก 3 ชุมชน ในรายงานการวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยขอใช้นามแฝงซึ่งได้แก่ ชุมชนบ้านเขาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนบ้านศรีเจริญ จังหวัดสุพรรณบุรี และชุมชนบ้านป่าจำ จังหวัดลาพูนและชุมชนที่มีระดับการพึ่งตนเองดี 2 ชุมชน ซึ่งได้แก่ ชุมชนบ้านแสงทอง จังหวัดมหาสารคามและชุมชนบ้านโพธิ์แก้วจังหวัดนครราชสีมา

2. รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่ศึกษาและพัฒนาขึ้นในรายงานวิจัยฉบับนี้มี 2 รูปแบบ ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535) คือ การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดตามแนวระบบโรงเรียนและการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต

3. การสังเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบการศึกษารับมาจากแนวคิด Structural-Functionalism Theory และ The Open Systems Approach ซึ่งได้มีการปรับมาเป็น Systems Model of Education (Jeanne H. Ballantine, 1983) ผสมกับแนวคิดการพึ่งตนเอง (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2536) ซึ่งมีองค์ความรู้เรื่องการพึ่งตนเองแบบเทอม (TERMS) กระบวนการสร้างความสามารถ (BAN) และกระบวนการมีส่วนร่วม (PAR) โดยมีการปรับเป็นรูปแบบที่มีองค์ประกอบของรูปแบบการศึกษา ดังต่อไปนี้

2.1 โครงสร้างและการจัดการองค์กร ซึ่งประกอบด้วย

2.1.1 การกำหนดเป้าหมายและการบรรลุเป้าหมาย

2.1.2 การจัดโครงสร้าง

2.2 กระบวนการภายในองค์กร ประกอบด้วย 3 กระบวนการ คือ

2.2.1 กระบวนการเรียนรู้เพื่อการสร้างคุณสมบัติ

2.2.2 กระบวนการพัฒนาความสามารถ

2.2.3 กระบวนการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์

2.3 การสนับสนุนจากภายนอกองค์กร ประกอบด้วย

2.3.1 การสนับสนุนจากภาครัฐ

2.3.2 การสนับสนุนจากภาคเอกชน

รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเองมี 2 รูปแบบ คือ

1. การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพตามแนวระบบโรงเรียนนั้นจากัดขอบเขต

เฉพาะการศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ซึ่งจัดการเรียนการสอนตามหลักสูตรของกรมวิชาการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2533) ซึ่งมีรายละเอียดของเนื้อหาสาระการเรียนรู้บรรจุไว้ในการเรียนการสอนกลุ่มสาระงานและพื้นฐานอาชีพ

2. การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตในชุมชน ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเฉพาะการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในชุมชนโดยมีผู้นำชุมชน กลุ่ม/องค์กร และชาวบ้านในชุมชนจัดกระทำให้มีขึ้นหรือเกิดขึ้นเองตามปกติวิถีและบุคคลและ/หรือหน่วยงานภายนอกจัดกระทำมีขึ้นเพื่อสร้างการเรียนรู้ทางอาชีพที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในชุมชน

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง แบ่งออกเป็น

3.1 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดตามแนวระบบโรงเรียน ประกอบด้วย

3.1.1 ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม

3.1.2 ปัจจัยด้านคุณลักษณะพื้นฐาน

3.1.3 ปัจจัยด้านเงื่อนไขอื่น

3.2 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต ประกอบด้วย

3.2.1 ปัจจัยภายนอกการศึกษา

3.2.2 ปัจจัยภายในการศึกษา

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. รูปแบบการศึกษา หมายถึง ลักษณะการจัดการศึกษาที่มีองค์ประกอบตามแนวคิด Systems Model of Education และทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม 3 องค์ประกอบ คือ โครงสร้างการจัดการองค์กร ซึ่งประกอบด้วยกำหนดเป้าหมายการบรรลุเป้าหมาย กระบวนการภายในองค์กร ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการ 3 กระบวนการ คือ กระบวนการสร้างการเรียนรู้ กระบวนการพัฒนาความสามารถและกระบวนการสร้างเครือข่ายความ

สัมพันธ์ และการสนับสนุนจากภายนอกองค์กร ซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ การสนับสนุนจากภาครัฐ และการสนับสนุนจากภาคเอกชน กำหนดให้เป็นองค์ประกอบของ 2 รูปแบบการศึกษา คือ รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่ออาชีพที่เกิดตามแนวระบบโรงเรียนและรูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต

1.1 รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดตามแนวระบบโรงเรียน หมายถึงลักษณะการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ที่ตั้งอยู่ในชุมชนชนบททั้ง 5 แห่ง มีการจัดการศึกษาโดยอาศัยระบบชั้นเรียนเป็นหลัก มีหลักสูตรกำหนดไว้เพื่อให้เด็กเรียนได้เรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร 2 ระดับ คือหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533)

1.2 รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต หมายถึงลักษณะการศึกษาด้วยตนเองจากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนทั้งที่มีอยู่เองและที่ผู้นำ กลุ่มผู้นำหรือบุคคล หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ใจสร้างขึ้นมาเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้หรือเป็นบริการของการเรียนรู้ให้กับชาวบ้านในชุมชน

2. การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพ หมายถึงความรู้ ความสามารถ ทักษะ ทศนคติ พื้นฐานทางอาชีพตามที่ระบุไว้ในหลักสูตรที่นักเรียนทุกคนต้องมีย่างเพียงพอสำหรับการสืบทอดวัฒนธรรมทางอาชีพของชุมชนและการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนอย่างมีความสุขและเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อในระดับสูง และความสามารถในการจัดการทางอาชีพ การแก้ปัญหาในการประกอบอาชีพ การอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมทางอาชีพท้องถิ่นของชาวบ้านในชุมชนเพื่อให้เกิดความมั่นคงและพึ่งตนเองได้ทางอาชีพ

3. ปัจจัยภายในการศึกษา หมายถึง การสร้างจิตความสามารถในการพึ่งตนเองขององค์กรชุมชนและการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ด้านอาชีพโดยตรง

4. ปัจจัยคุณลักษณะพื้นฐาน หมายถึงคุณลักษณะที่มุ่งหวังให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน 4 ประการ คือ ทำงานเป็น มีนิสัยรักการทำงาน มีการปรับปรุงงานอยู่เสมอและรู้กระบวนการจัดการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2533)

5. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม หมายถึง สภาพที่อยู่รอบตัวบุคคล 3 ด้าน คือ ด้านครอบครัว ซึ่งได้แก่ ลักษณะอาชีพของครอบครัว ฐานะทางอาชีพ ที่สนใจต่ออาชีพของผู้ปกครอง ด้านโรงเรียน ซึ่งได้แก่ ลักษณะการทำงานของผู้บริหารโรงเรียน ความถนัดเฉพาะทางของครู ผู้สอน หลักสูตร กระบวนการเรียนการสอนและด้านชุมชน ซึ่งได้แก่ ลักษณะของชุมชน องค์กรผู้นำ ชุมชน แบบแผนการผลิตของชุมชน

6. ปัจจัยด้านเงื่อนไขอื่น หมายถึง การส่งเสริมทางอาชีพเป็นพิเศษจากหน่วยงาน ภายนอกและภายในชุมชน และแรงกระตุ้นหรือผลักดันที่มีส่วนทำให้เกิดการกระทำทางอาชีพ

7. ปัจจัยภายนอกการศึกษา หมายถึง สักยภาพการพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคมวัฒนธรรมของชุมชนและการสนับสนุนจากองค์กร ภายนอกด้านงบประมาณและสิ่งอำนวยความสะดวก

8. การพึ่งตนเอง หมายถึง การพึ่งตนเองของบุคคลและชุมชน ดังต่อไปนี้

8.1 การพึ่งตนเองระดับชุมชน หมายถึง ชุมชนมีความสมดุลตามองค์ประกอบ ของการพึ่งตนเอง ด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านคน/จิตใจและ ด้านสังคมวัฒนธรรม โดยมีกระบวนการสร้างขีดความสามารถในการพึ่งตนเอง 3 กระบวนการ คือ กระบวนการสร้างความสมดุล กระบวนการสร้างความสามารถและกระบวนการสร้างเครือข่าย ตามรายงานการวิจัยเรื่องการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท (สำนักงานคณะกรรมการวิจัย แห่งชาติ, 2536)

8.2 การพึ่งตนเองระดับบุคคล หมายถึง การที่บุคคลมีคุณลักษณะพื้นฐานทาง อาชีพ 4 ประการ คือ มีความรู้ ความสามารถในงานที่ทำ มีทัศนคติที่ดีต่อการทำงาน มีการปฏิบัติงาน อาชีพและมีการปรับปรุงงานอยู่เสมอ

9. วัฒนธรรมทางอาชีพ หมายถึง ลักษณะการประกอบอาชีพประจำวัน ความเชื่อ เรื่องการประกอบอาชีพของชาวบ้านที่ได้รับการสั่งสม ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษดั้งเดิม มีการดำรง รักษาและสืบทอดมาจนถึงรุ่นลูกหลานในปัจจุบันของแต่ละชุมชน

10. แบบแผนการผลิตของชุมชน หมายถึง แบบแผนการประกอบอาชีพเพื่อการดำรง ชีวิตของคนส่วนใหญ่ในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง 5 ชุมชน ซึ่งได้แก่ เกษตรกรรม แบ่งได้เป็นการ ทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ การทำนาจวนนเป็นการทำนาปี นาปรัง ทำไร่มีนสำมะหลัง

ทาสวนผลามี แบบแผนการผลิตในงานวิจัยนี้หมายถึงแบบแผนการผลิตที่เป็นอาชีพหลักของคนในชุมชน โดยพิจารณาทั้งด้านรูปแบบและรายละเอียดเนื้อหาการผลิตของคนส่วนใหญ่ในชุมชน

11. กระบวนการสร้างจิตความสามารถในการพึ่งตนเอง หมายถึงกระบวนการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพของคนในชุมชนเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองได้ทางอาชีพ ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการสร้างความสมดุลทางอาชีพ กระบวนการสร้างความสามารถทางอาชีพและกระบวนการสร้างเครือข่ายทางอาชีพ

11.1 กระบวนการสร้างความสมดุล (Balance) หมายถึง วิธีการในการทำให้การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพให้เกิดความสมดุล 5 ด้าน คือ 1) ให้เกิดความสมดุลระหว่างภูมิปัญญาพื้นบ้านกับภูมิปัญญาสมัยใหม่ 2) ความสมดุลระหว่างการทํามาหากินกับการทํามาค้าขาย 3) ความสมดุลระหว่างการมองธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตกับมองธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิต 4) ความสมดุลระหว่างความมีคุณธรรมและความมีใจพัฒนาและความสมดุลระหว่างสังคมประเพณีกับสังคมสมัยใหม่

11.2. กระบวนการสร้างความสามารถ(Ability) หมายถึง วิธีการพัฒนาความสามารถในการจัดการทางการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพของผู้นำชุมชน องค์กรผู้นำ กลุ่มอาชีพ ในชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งในการพึ่งตนเองทางอาชีพ

11.3. กระบวนการสร้างเครือข่าย(Network) หมายถึง วิธีการแสวงหาแนวร่วมทางอาชีพของคนในชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองทางอาชีพ

12. กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม หมายถึง วิธีการการจัดการทางอาชีพในชุมชนที่เกิดขึ้นด้วยความร่วมมือของคน กลุ่ม องค์กรและสถาบันร่วมมือกัน

13. รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่มีโรงเรียนเป็นฐานความรู้ (School Based Model) หมายถึงโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติในชุมชนเป็นแหล่งที่ทำให้เกิดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพ โดยมีครูและบุคลากรในโรงเรียนเป็นผู้ให้การศึกษาระดับบริการทางการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพให้กับนักเรียนและคนในชุมชน ในลักษณะการศึกษาเกิดจากโรงเรียนขยายผลไปสู่ชุมชน

11. รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่มีชุมชนเป็นฐานความรู้ (Community-Based Model) หมายถึง ชุมชนเป็นฐานในการทำให้เกิดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยมีผู้นำชุมชนองค์กรผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มอาชีพในชุมชน เป็นผู้ให้การศึกษขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพกับคนในชุมชน แล้วขยายผลไปสู่การศึกษาในระบบโรงเรียน

ข้อจำกัดของการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนาแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทฝั่งตนเองนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพประเภทกรณีศึกษาหลายพื้นที่ ซึ่งเป็นชุมชนชนบทที่ประสบความสำเร็จงานการฝั่งตนเอง ชุมชนฝั่งตนเองที่ได้รับการคัดเลือกมาเป็นตัวแทนนี้เป็นชุมชนที่มีผู้นำและองค์กรผู้นำ ชุมชนฝั่งตนเองมีการจัดการภายในชุมชนและมีความสามารถในการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน ตลอดจนเป็นชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมของชุมชนเอื้อต่อการพัฒนาเพื่อการพัฒนาฝั่งตนเอง ดังนั้นการนำรูปแบบการศึกษาซึ่งเป็นผลการวิจัยนี้ไปใช้ควรได้คำนึงถึงปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการศึกษาด้วย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพในชุมชนชนบทฝั่งตนเองได้ที่พัฒนาแล้ว ซึ่งจะสามารถนำไปใช้ได้กับชุมชนชนบททั่วไป โดยคำนึงถึงปัจจัยเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในรูปแบบการศึกษา
2. ได้รับทราบปัญหา อุปสรรค ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการประยุกต์ใช้รูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพ เพื่อพัฒนาชุมชนชนบทที่ฝั่งตนเองได้
3. เพื่อเป็นประโยชน์ในเชิงวิชาการและเชิงการกำหนดนโยบายทางการศึกษาของชาติในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานต่อไป